

Пут поетског сазнања Марије Самбрано¹

Овај чланак има за циљ да представи дело и лик шпанске филозофкиње Марије Самбрано (1904–1991) у Србији и на српском језику. Њено име и дело били су окружени тишином и у самој Шпанији све до последњих деценија двадесетог века. Велики део своје интелектуалне делатности развила је у егзилу, у који је кренула за време Шпанског грађанског рата. Након што се након готово пола века вратила у Шпанију, 1988. године, дочекало ју је највеће национално признање за књижевност, награда „Сервантес“.

Антрополошки егзистенцијализам, политичко друштвена ангажованост, тема времена, фатум Шпаније, неке су од главних тема којима се на различите начине враћа у својим размишљањима, забележеним у готово тридесет објављених књига. Домет њене мисли, која следи многе постулате Спинозине етике, сада је коначно доступан у првом комплетном издању сабраних дела Марије Самбрано на шпанском језику, чиме се и истраживачима отвара могућност систематског приступа једној од свакако највећих фигура шпанске филозофије.

Кључне речи: Марија Самбрано, шпанска филозофија, жене филозофи, Републиканска Шпанија, поетски разум

У мом изгнанству, као и сваком другом, има нешто свето, што се не може препричати, као и време и прилике које су ми биле суђење да проживим и којих се не могу одрећи. Излазимо из садашњости да би се обрели у некој непознатој будућности, али прошлост се не заборавља, јер су корени тежи него гране које се пружају ка светлости. Само у час свитања, трагичан и светао, ноћне сенке показују свој смисао. Нестварни обриси попримају свој облик у зору, када светлост спаја прошлост и будућност.

Марија Самбрано („Речи повратка“)

Интелектуални и филозофски рад Марије Самбрано (Maria Zambrano, Малага, април 1904 – Мадрид, фебруар 1991), започет и окончан у родној Шпанији и развијан током дугих деценија егзила у Француској, Мексику, Италији, Швајцарској, постао је шире познат и признат у шпанским академским круговима тек након смрти ове жене

филозофа. У својој земљи, у којој се имена која су допринела историји филозофије могу једва избројати на прсте две руке, Самбрано је под старе дане дочекала два важна званична признања за интелектуални рад: награду Принца од Аустрије 1981. и награду „Сервантес“ 1988. године. Од тада су почела интензивна издања и поновно објављивање компилација њених есеја и књига; изучавање њеног дела и личности окупило је и бројне младе људе, који у њеној критици и ставовима у односу на родну Шпанију али и на савремено друштво уопште, налазе многе визионарске паралеле са нама савременим светом.

Филозофија Марије Самбрано, која се може оценити и као антрополошки егзистенцијализам, поставља двојност као основни елемент нашег живота. Ту су буђење (*despertar*) и постајање (*devenir*) важни кораци који воде испуњењу наше људске суштине и наше судбине. То је на Западу готово немогућа мисија, пише у чланку „Криза западне културе“ (*La crisis de la cultura en Occidente*),² а разлози су пре свега дехуманизација друштва и отуђења људског бића. Појам фатума чест је у њеној мисли, што је можда и неминовно када се има у виду све што је у животу прошла.

Видела је шпанску мисао као хаотичну и неметодичну, несклону идеализму, неопходном покретачу великог развоја у култури. Говорећи како су рационализму, на који се у Западној мисли полагало од античке Грчке до Хегела, одбројани дани, она у својим филозофским размишљањима анализира три феномена које види као одређујуће у својој земљи па и њеном културном развоју: реализам, материјализам и стоицизам. „У Шпанији ни мистици не желе да потпуно окрену леђа стварности“, наводи.³ Ел Греко је по њеном мишљењу савршен симбол онога што подразумева под шпанским материјализмом на пољу културе, а лик Дон Кихота пре свега израз трагичне ситуације појединца у њеној земљи када се опире медиокритету и осталим пошастима које сачињавају колективне традиције једне средине. Суптилно улазећи у дубину проблема, у књизи „Мисао и поезија у шпанском животу“ (*Pensamiento y poesía en la vida española*, 1984) ауторка скреће пажњу да без заноса нема великих достигнућа, и указује на страх од заљубљивања и нагињање реализму у коме, по њеном мишљењу, шпанска култура претерује:

Ко посматра свет као да је заљубљен, никада неће желети да се одвоји од њега, нити да диже одбрамбене зидове. [...] Реализам пресеца читаву нашу литературу, чак и тамо где би се најмање очекивало: у мистици и у лирици. Оставља траг у сликарству, удара ритам песмама, и – што је још пресудније –

одређује говор и ћутање дивне али неписмене културе нашег народа.⁴

Самбрано је заправо била кихотовска фигура; несхваћена али спремна на борбу са ветрењачама, које у њеном случају нису биле само плод маште. Утицали су на њу Ортега и Гасет⁵ (José Ortega y Gasset) и раније Унамуно⁶ (Miguel de Unamuno), али су та већ велика имена одиграла своју улогу док је Марија била млада интелектуалка. Врло је брзо схватила несагласја са одређеним идејама оних који су сматрани њеним учитељима. Није случајно што је полазећи у изгнанство са приличном лакоћом оставила забелешке са Ортегиних предавања у Барселони; иако је навела да је била приморана да пртљаг који носи сведе на минимум, то је заправо био дефинитивни чин интелектуалне еманципације од славног учитеља.

Ране године и сусрет са филозофијом

Родитељи Марије Самбрано били су професори у средњој школи, што је свакако утицало на то да и она упише гимназију у Сеговији, где је била једна од две представнице женског рода које су наставиле образовање након основне школе. Деликатног здравља и заљубљиве природе, Марија је већ своје прве љубавне драме оставила забележене, пре свега у писмима, као насилан прекид везе са братом од стрица⁷ кога породица шаље на студије у Јапан да би удаљили младе љубавнике, губитак првог детета врло брзо након рођења⁸ и остала искуства те природе док је још била двадесетогодишња девојка.

Више образовање започела је на Катедри за књижевност и филозофију Мадридског централног универзитета 1924. године, где ће радити као предавач између 1931. и 1935. и започети никада довршену докторску дисертацију о Спинози (*La salvación del individuo en Spinoza*; „Спасење појединца код Спинозе“). Све то време Самбрано је узбуркивала духове и била тражена у интелектуалним круговима своје земље: од 1927. предаје на Институту при Филозофском факултету (Federación Universitaria Escolar) основаном као алтернатива хегемонији десничарски оријентисаног Удружења католичких студената (*Asociación de Estudiantes Católicos*). Њено прво ауторско дело излази 1930, под насловом „Хоризонт либерализма“ (*Horizonte del liberalismo*), чиме јасно показује етичку, друштвену и филозофску ангажованост своје мисли. Године 1931. слави прокламовање Друге Републике⁹ у Мадриду, од 1934. учествује у кружоку часописа *Revista de Occidente* (Глас Запада) који предводи Ортега и Гасет.

Ауторка преко двадесет књига и великог броја чланака објављених по разним

часописима и у штампи, Самбрано је налазила инспирацију у филозофији и литератури; на традицију се надограђивало њено лично искуство и погледи, где је играла важну улогу не само њена судбина, већ и брига због друштвено-политичке ситуације Шпаније, са својом десничарском, католичком и мизогином традицијом као вечним бољкама.

Улазивши све дубље у „лабиринте шпанског живота, у његове горуће проблеме и опасне загонетке“, Самбрано примећује одсуство било какве дубље мисли у политичкој стварности своје земље, дефинишући да је шпанска политика готово увек била „израз слепе и грубе својевоље комбиноване са разбукталим насиљем љубавне страсти“.¹⁰ „И мисао се паралише када се држава петрификује“, бележи у аутобиографском делу „Делиријум и судбина“ (*Delirio y destino*).¹¹

Независна мисао

„Човек и божанско“, како носи назив једна од књига Марије Самбрано (*El hombre y lo divino*), указује на полазну тачку њене филозофије и, по ауторки, бивствовања уопште: однос са нашом духовном суштином. „Покушавам да усмерим божанско у себи ка божанском које почива у космосу“ – Платинова мисао коју узима као епиграф овог текста упућује на пантеистички приступ њене мисли, где је Спинозин утицај најприсутнији. Истовремено, Самбрано даје критички осврт на западну филозофију која се чврсто држи хришћанске традиције. „Хришћанство је крајњи смисао нашег личног живота преусмерило ка другом свету“ критикује, наводећи своје тумачење Хегела, у чијем систему види поремећен однос између људског и божанског:

Еманципација од божанског, до које долази у Хегеловој мисли, доводи човека у једну чудну ситуацију: еманциповао се од божанског, наследивши га. Али на такав начин да ће као појединац бити само краткотрајни представник извесног историјског тренутка, пролетерског тренутка историје – како је вероватно схватио Маркс – и у том пролетерском тренутку јединка ће бити роб, а не слободно биће које може да дигне главу.¹²

Велики број страница свог филозофског опуса посвећује теми времена и теми ћутања, и каже да је њу тишина, као да је у питању биће а не стање, походила на најразличитијим местима, попут уходе:

Стиже тишина, бане тако неочекивано у десет сати увече као да је у питању незвани гост који је негде био скривен и који ће исто тако поново отићи својим путем... Тишина некада просто насилнички упадне и крчи себи пут и ја се питам, и питам тебе што ме читаш: Ко је ова сподоба? Одакле долази, је ли налик на смрт? Стиже када је не очекујеш а нема је када је дозиваш или мислиш да је ту.¹³

Филозофија је, писаће у другом делу, постављање питања; поезија, с друге стране, нуди одговоре. Поетски разум (*la razón poética*) је пут сазнања који Самбрано нуди, стварајући овај концепт насупротив Ортегином историјском разуму (*la razón histórica*) или Кантовом критичком разуму. Али тек у „поетској мисли“ (*pensamiento poético*) долази до помирења и преплитања филозофије и поезије: „О поетском разуму је веома тешко и готово немогуће говорити. Као да се рађамо и умиремо у истом тренутку. Бити и не бити, ћутати и говорити“; „Празнина допушта да се разум јави као мерило“, бележи.¹⁴ Ту тему ће разрадити опширније у „Пропланцима у шуми“ (*Claros de bosque*), једном од својих најинспиративнијих текстова.

Треба ли важности коју она придаје интуитивном и мистичном у процесу поетске спознаје ставити печат пре свега женске мисли, и да ли је филозофија поље чија се историја мора посматрати жанровски? Самбрано је себе сматрала блиском Ничеовој филозофији, у сегменту где германски филозоф одаје почаст духу античке трагедије (*Рођење трагедије*). Тумачила је да је Ниче хтео да убије бога филозофије коју је породило разум и да је говорио о повратку исконском духу филозофије (у грчкој трагедији) где појединац поново открива своју слободу, страсти и ништавило. Попут Анице Савић Ребац, Марија Самбрано је своје дубоко познавање историје културе користила за грађење сопствене мисли верујући да је у хуманистичким наукама све на неки начин повезано.

С друге стране, а и то би био још један елемент поређења са српском ауторком, Самбрано је изградила самосталну мисао и не може се сврставати нити у један покрет или једносмерну традицију,¹⁵ што је њен положај жене филозофа у Шпанији још више отежало. „Очекивало се да будем послушна кћи и ученица, а види шта је испало“, пише пријатељици Роси Шарсел.¹⁶ „Црна Шпанија“,¹⁷ са својим католицизмом и конзервативним погледима и дан данас осујећује наду да ће у овој земљи икада жене бити посматране на равној нози са мушкарцима. „Најјаче снаге развоја шпанског живота су: забранити, зауставити, спутати“, бележи ауторка.¹⁸

Пре него што је политичку ситуацију почела да разматра и анализира у својим

филозофским размишљањима, Самбрано је била политички активна и ту је, пре свог прорепубликанског и левичарског активизма, учествовала у оснивању националног Шпанског фронта (El Frente Español) заједно са Ортегом, што је била највећа политичка грешка њеног живота.¹⁹

Трагичне 1936, када је почео Шпански грађански рат, Марија се удала за историчара Алфонса Родригеса Алдавеа (Alfonso Rodríguez Aldave) и заједно су отишли у Чиле где је он добио дипломатску службу. Осам месеци касније враћају се у Шпанију коју су освојиле профашистичке снаге. Обоје су решени да остану и да се боре за одбрану Републике; он у војсци, она у уредништву часописа *Hora de España* (Шпанско време). На Другом међународном конгресу писаца за одбрану културе одржаном у Валенсији од 4. до 17. јула 1937. године Самбрано упознаје Симон Вејл (Simone Weil).

У егзилу

*Мртвима су одузели време, али нас су, живе,
оставили без места под сунцем.*²⁰

Почетком 1938. Самбрано се преселила у Барселону. Исте године, 25. јануара присуствовала је капитулацији каталонске престонице након чега коначно одлази у изгнанство. Француска, Куба, Мексико, Порторико, то су земље у којима ће развијати интелектуалну и академску делатност наредних десетак година. Говорећи о Шпанском грађанском рату чије је страхоте пратила из изгнанства, и конкретно о „паду“ Мадрида, Самбрано пише:

Удаљена од непосредног насиља наша сам се у другом подручју нашег језика, на Универзитету Сан Николас де Идалго у Мексику, окружена младим и стрпљивим студентима. И, о чему сам могла причати у тим тренуцима својим студентима у Морелији? О рађању идеје слободе у Грчкој.²¹

У есеју „Волим свој егзил“ пореди себе са Антигоном, описујући да „изгнанство подразумева увек ићи узбрдо, узаним путем, макар био и у пустињи“. У својој филозофији разрађује читаву феноменологију егзила где је лична судбина само једна димензија овог „стања бића“, чија је позитивна страна освајање личне слободе. Њен аутобиографски есеј „Диотима из Мантинеје“, написан 1956, први пут дубоко обрађује ову тему. Самбрано већ наводи да појмом поетског разума „отвара просторе где се

Ортега није усудио да зађе“ а себе види као луталицу која је странкиња где год да се нађе.²²

У Европу Марија Самбрано долази поново 1947. Прва станица Париз, где не стиже на време да би се опростила са болесном мајком. Затиче сестру Арасели од које се до њене смрти (1972) више неће раздвајати. Растанак са мужем одиграо се дуго година пре званичног развода, 1957. године; он је одбио да јој пружи било какву врсту финансијске помоћи. Са сестром Арасели Марија одлази у Италију, где ће углавном боравити. Један десничарски сенатор ће их тужити због великог броја мачака које су удомљавале у римском стану, те ће 1964. морати у још једно изгнанство, у Швајцарску, са сестром и својих 13 четвороножних љубимаца. У току свих тих деценија егзила, Самбрано је спорадично путовала у Латинску Америку, где је њена интелектуална делатност била познатија и признатија него у самој Шпанији.

У позним годинама и након више од четири деценије лутања по свету – више као Ио него као Диотима – Самбрано има много реалистичнија размишљања везана за ову тему. Успостављајући разлику између избеглиштва, прогнанства и егзила, јер је окусила искуство све три категорије не припадајући ниједној потпуно, она бележи:

Избеглица, као особа која је морала да напусти своју земљу, затекне се негде где су је прихватили и направили јој мало места... / ... где је толеришу... Избеглички пројекти, идеје, па чак и манипулисање полазе од идеје: Морам почети испочетка.²³

С друге стране, пише ауторка, ситуација „прогнаних“ је драматичнија, болнија; прогнана особа се осећа лишеном корена и у земљи у којој налази уточиште не вреднује оно што проналази, већ жали за оним што је изгубљено: „Осећа губитак своје земље, и немогућност налажења друге која ће ову заменити.“²⁴

У вези са егзилом, Самбрано наводи да је то искуство где историја има највећу тежину и где се појединац највише осећа као странац:

[Изгнана особа] је највише налик на ону незнану особу која чучи у свакоме од нас [...] као да не налази место под сунцем, ни географски, ни социјално, ни политички, ни онтолошки... Историја се јавља као водена сила у којој се не да пливати и у којој се само може удавити.²⁵

Свако од ова три стања које описује у писмима и краћим есејима у последњем периоду свог живота и рада као и у својој последњем великом делу: „Делиријум и судбина“ је горко. Четрдесет четири године које је пробораила ван Шпаније, у нимало лаким условима, учиниле су своје.²⁶ А њена ју је домовина дочекала са закаснелим интелектуалним признањима и заправо је тек након смрти њено дело почело да се систематски прикупља, објављује и изучава.

Повратак у Шпанију и последње године

Након скоро пола века проведеног у иностранству, Марија Самбрано се вратила у Шпанију 1984. године, непуних десет година након Франкове смрти. Тек тада ће њен интелектуални рад доживети озбиљнија признања у родној земљи, укључујући и награду „Сервантес“ 1988. године, први пут додељену једној жени. Ипак, није то био идиличан повратак; у Шпанији је био свргнут франкизам али су његови зли дуси и даље били присутни. У већ цитираном делу „Филозофија и поезија у шпанској мисли“ пише: „Када се у Шпанији каже да је неко филозоф, то подразумева подносити злу срећу. За шпански народ, филозофија је везана за трзавице и неуспехе; када је човек срећан, не пада му на памет да се бави филозофијом, верују.“²⁷

Самбрано наводи да је једна од смерница њене мисли да разумно трага у хаосу толико неразумног бесмисла и лудила који, по ауторки, обележавају шпански живот. У уводном делу ставља у питање је ли Шпанија имала ренесансу па чак и реформу, недвосмислено тврдећи да њена земља није умела да се снађе у изградњи модерног буржоаског друштва, иако је отворила врата томе периоду развоја европске културе, преко открића Америке (1492) и у доба Католичких краљева, стварањем модерне државе. „Шпанија је више него било ко други у Европи учествовала у оба догађаја, а онда се повукла. Тако да је сама Европа све то искористила“.²⁸ Исто тако, сматра да је у развоју своје мисли њена земља увек премало полагала на корене, на оно што (квалитетно) претходи.

У наставку покушава да одговори на питања „Шта је Шпанија?“; „Ко је Шпанија?“; „Зашто није развила филозофију као систем?“. По њој постоје два главна разлога: неспособност дивљења и насилништво:

Дивљење и насиље. Из тог необичног споја настала је филозофија [...] али Шпанија не производи филозофске системе; међу нашим дивним катедралама,

ниједна не почива на концептима, међу велелепним замковима наше Кастиље, ниједан није саткан од мисли.²⁹

Дивити се, изненадити се, одушевити се: те три одлике које прате филозофску жеђ, ова иберијска земља није савладала нити их цени, наводи даље.

У Мадриду је проживела све до своје смрти, 6. фебруара 1991. године. Сахрањена је између лимуновог и наранџиног дрвета на гробљу у родној Малаги, где се данас налази фондација посвећена њеном имену и значају. Тек је постхумно њен лик и дело стављен на висину коју заслужује. *Surge amica mea et veni* („Устани и дођи пријатељице моја“) стихови су „Песме над Песмама“ које је завештала да се испишу као епитаф на свом гробу.

Изабрани цитати:

1. „Историја је, за филозофа, пре свега место одговорности, место где се искушавају његов разум и лични живот.“
*Para un filósofo la historia es el lugar, ante todo, de la responsabilidad, de la grande prueba, de razón y de su vida personal.*³⁰
2. „Је ли самоћа та која рађа писца, она која покреће барку у којој плови?“
*¿Es acaso la soledad l que hace nacer al escritor, la llama que mueve esa barca en la que él va?*³¹
3. „Ћутање открива срцу своје биће.“
*El silencio revela al corazón su ser.*³²
4. „Душа и љубав се крећу између различитих нивоа стварности, бораве у њима и тако их спајају. Душа и љубав мере раздаљине свемира.“
*Alma y amor miden las distancias del universo transitan entre as diferentes especies de la realidad, se alojan en ellas y las vinculan.*³³
5. „Горе, у царству светлости, треба се одмарати.
Доле, у понору таме, ваља бити будан.“
Hay que dormirse arriba en la luz.

*Hay que estar despierto abajo en la oscuridad.*³⁴

6. „Визија: када се јединствени смисао бића буди у слободи.“

*Visión: cuando el sentido único del ser se despierta en libertad.*³⁵

7. „Тескоба се јавља када се изгуби центар. Када се биће и живот раздвоје. Биће, непомично, лежи беживотно али не умире, јер да би се умрло, претходно ваља бити жив.“

*Sobreviene la angustia cuando se pierde el centro. Ser y vida se separan. La vida es privada del ser y el ser, inmovilizado, yace sin vida y sin por ello ir a morir ni estar muriendo. Ya que para morir hay que estar vivo y para el tránsito viviente.*³⁶

8. „Рећи „народ“ је рећи „ecce homo“.“

*Decir pueblo es decir „ecce homo“.*³⁷

9. „Људско је оно што тражи жртву, пре него богови.“

*Y lo humano, más que los dioses, pide sacrificio.*³⁸

10. „Хармонија, у људском животу, увек подразумева лишити се нечега.“

*La armonía está hecha casi siempre en la humana vida, de renuncia, de renunciar a algo.*³⁹

11. „Књига је сама по себи живо биће које има душу, трепет, тежину, број, звук [...] њено нас одсуство прати, њено нас присуство потражује и плени.“

*El libro de por sí es un ser viviente dotado del alma, de vibración, de peso, número, sonido [...] Nos acompaña su ausencia, nos sobrecoje su presencia, nos solicita.*⁴⁰

12. „Поезија и стварност стварају историју.“

*La poesía unida a la realidad es la historia.*⁴¹

13. „Лепота ствара празнину и на прагу тог брисаног простора наше се земаљско биће, телесно и егзистенцијално, предаје; предаје своја чула која се сједињују са душом. Такво се стање назива контемплација.“

La belleza hace el vacío [...] En el umbral mismo del vacío que crea la belleza, el

*ser terrestre, corporal y existente, se rinde [...] entrega sus sentidos que se hacen uno con el alma. Un suceso al que se ha llamado contemplación.*⁴²

14. „Људски кораци које остављамо за собом када ходамо, налик су на звук откуцавања сопственог срца.“

*Los pasos del hombre sobre la tierra parecen ser la huella del sonido de su corazón.*⁴³

15. „Сваки центар оживљава. У природи, са становишта *физиса*, срце је центар свега. Унутарњи простор, душа, свест, непосредно средиште нашег живота.“

*Todo centro vital vivifica. Y de ahí el corazón ya desde la 'fysis' sea el centro de entre todos. El espacio interior, alma, conciencia, campo inmediato de nuestro vivir.*⁴⁴

16. „Понор који се отвара у срцу лепоте, јединству суштине, довољан је да пропаднемо.“

*El solo abismo que en el centro de la belleza, unidad que procede del uno, se abre, bastaría para abismarse.*⁴⁵

17. „Умрети – несагледив чин који се послушно испуњава, одвија се даље од стварности, у некој другој димензији. Као да је реч о двоструком и неразрешивом предавању [...] И са ове стране, колико год да нам је било блиско биће које одлази, могли смо чути само једно готово нечујно „Да“, једно апсолутно „Да“ које се изговара и када је љубав у питању, љубав у било ком облику. И тако га треба схватити, као једно „Да“ везано за љубав као одговор неминовном позиву који ће бити извршен и који, као такав, морамо барем прихватити.“

*El morir, esa inasible acción que se cumple obedeciendo, sucede más allá de la realidad, en otro reino. Como si este suceso fuera de una doble, indescifrable entrega [...] Y desde afuera, él que se ha quedado extraño por entrañado que estuviera en el ser que se le va, no ha oído nada, puede a lo más percibir un Sí, el Sí absoluto que se asemeja al del amor, al de toda forma y modo de amor, y ha de ser así también, un sí de amor, una respuesta a la llamada irresistible que siendo ejecutiva, pide ser aceptada a lo menos.*⁴⁶

18. „Филозофија пре свега полази од проблема. Поезија не тежи проблематичном, већ мистериозном. Поезија не запиткује нити закључује већ тежи губитку, с њим се идентификује и у њему рекреира.“

*La filosofía es problema ante todo. Para la poesía nada es problemático, sino misterioso. La poesía no se pregunta, ni toma determinaciones, sino que se abraza al fracaso, se hunde en él y hasta se identifica con él.*⁴⁷

19. „Само сазнање доноси слободу, јер једино знање уједињује.“

*Solo el conocimiento libera, porque solo el conocimiento unifica.*⁴⁸

20. „Стоицизам је поништавање индивидуалног бића спрам рационалног, субјективно личног спрам објективности колективног.“

*El estoicismo es el aniquilamiento del individuo ante la razón, ante la objetividad que es la comunidad.*⁴⁹

21. „Породичне везе имају највећу моћ и значај у шпанском животу, намећући своју апсорбенту тиранију [...] Може ли се само на крвним везама градити уједињеност и опстанак једног народа?“

*La familia toma los poderes y se luce dueña de la vida hispánica, impone su tiranía absorbente [...] Mas ¿puede fundarse en la sangre la unidad, la continuidad de la vida de un pueblo?*⁵⁰

22. „Поезија је наша Шпанија коју поседујемо без бола и одржавамо без наде [...] јер поезија очекује мање и даје више него филозофија; њена суштина је њена сопствена великодушност. Опстанак Шпаније исказан је кроз стихове.“

*[La poesía] Una España que poseemos sin dolor y conservamos sin esperanza [...] La poesía exige menos y ofrece más que el pensamiento; su esencia es su propia generosidad. La continuidad de España se ha expresado por la poesía.*⁵¹

23. „Да се не би изгубили у пустињи треба пустињу носити унутар себе.“

*Para no perderse, enajenarse, en el desierto, hay que encerrar dentro de sí el desierto.*⁵²

24. „Тишина је морала претходити сваком филозофском размишљању, па и породити га.“

*Un silencio ha debido siempre preceder y aun originar la actitud filosófica.*⁵³

25. „Зора: тренутак слободе, безвлашће у коме је све могуће, љубав која се несвесно подаје, краљевство за себе између светлости и мрака. Ипак краљевство не, јер ту ништа није обавезно осим безинтересне љубави, блажене љубави која још нема сенке. Свиће.“

*[La aurora]: La hora de la libertad, el interregno donde todo es posible, todo es el amor que obedece sin sentirlo, el reino entre los dos reinos de la luz y de la oscuridad. El reino que no lo es porque no hay más imperativo que el del amor que no se sabe, el bienaventurado amor aún sin sombra. Amanece.*⁵⁴

26. „Слободу даје само онај ко је и сам слободан.“

*Solo da libertad quien es libre.*⁵⁵

27. „Велике се истине не изговарају речима.“

*Las grandes verdades no suelen decirse hablando.*⁵⁶

28. „Само оно што смрт отвара јесте живот.“

*Solo da vida lo que abre el morir.*⁵⁷

29. Мислим да је изгнанство једна од суштинских димензија људског живота, али док то изговарам, гори ми у души [...] Волела бих да више не буде изгнаних на свету; не очекујем нити желим младима да то разумеју, јер да би схватили, морали би и сами преживети то искуство.

*Creo que el exilio es una dimensión esencial de la vida humana, pero al decirlo me quemo los labios [...] Yo querría que no volviese a haber exiliados; no le pido ni le deseo a ningún joven que lo entienda, porque para entenderlo tendría que padecerlo.*⁵⁸

30. „Поетски разум је можда страх да сјај светлости прети да се изгубимо пре него тама. То је разум који изискује умерено дисање, потребу да се живи са другим,

да не будеш сама у беживотном свету. Као и потреба да осећаш тај поетски разум у себи, не само мишљу, већ и телесно, дишући...“

*La razón poética tal vez sería terror de perderse en la luz aún más que en la oscuridad, necesidad de la respiración acompasada, necesidad de la convivencia, de no estar sola en el mundo sin vida; y de sentirla, no solo con el pensamiento, sino con la respiración, con el cuerpo...*⁵⁹

Објављене књиге Марије Самбрано (хронолошки):⁶⁰

1. Хоризонти либерализма (*Horizonte del liberalismo*, 1930)
2. Ка спознаји душе (*Hacia un saber del alma*, 1934; 1950)
3. Филозофија и поезија (*Filosofía y poesía*, 1939)
4. Жива мисао Сенеке (*El pensamiento vivo de Séneca*, 1941)
5. Делиријум и судбина (*Delirio y destino*, написано 1953. и објављено 1989)
6. Човек и божанско (*El hombre y lo divino*, 1955, друго, допуњено издање 1973)
7. Личност и демократија: историја жртвовања (*Persona y Democracia: Una historia sacrificial*, 1958; 1988)
8. Шпанија: сан и стварност (*España, sueño y verdad*, 1965)
9. Снови и време (*Los sueños y el tiempo*, 1998)
10. Стваралачки сан (*El sueño creador*)
11. Проплани у шуми (*Claros del bosque*, 1977)
12. Антигонин гроб (*La tumba de Antígona*, 1967; 1989)
13. О зори (*De la aurora*, 1986)
14. Скровиште светлости (*El reposo de la luz*, 1986)
15. Благословени (*Los bienaventurados*, 1979)
16. За историју милосрђа (*Para una historia de la piedad*, 1989)
17. Мигел де Унамумо (*Unamuno*, написана 1940, објављена 2003)
18. Делиријум и судбина (*Delirio y destino*, 1998)
19. Писма из La Pièce (*Cartas de la Pièce. Correspondencia con Agustín Andreu*, писано око 1970, објављено 2002)
20. Исповест, књижевни жанр и метод (*La confesión, género literario y método*, Luminar: México, 1943; Madrid: 1988 и 1995).
21. Сабрана дела Марије Самбрано чије је објављивање довршено 2019. године у издању Гутенбергове галаксије сачињавају 23 тома⁶¹

¹ Самбрано развија свој филозофски концепт ‘поетског разума’ (*la razón poética*), који темељи њену зrelu мисао. Овде се као наслов узима мало шира алегорична, ‘поетско сазнање’ које, полазећи од идеје поетског разума, осветљава и друге идеје које просто лете делима ове велике филозофкиње.

² Објављено у часопису: *Cuadernos de la Universidad del Aire*, фебруар 1949, Хавана.

³ María Zambrano, *Pensamiento y poesía en la vida española* [*Мисао и поезија у шпанском животу*] (Madrid: Ediciones Endymion, 1996), 36.

⁴ Ibid, 33, 36.

⁵ Хосе Ортега и Гасет (1883–1955), шпански филозоф, чије је најпознатије дело „Побуна маса“ (*Rebelion de las masas*, 1930) објављено на српском у преводу Бранка Анђића, са поговором Трива Инђића, Градац, 2013.

⁶ Самбрано описује великог Мигела де Унамуна као филозофа који није умео да слуша: „Увек је држао банку, из свог угла, као да прича сам за себе. Био је затворен за било какав дијалог, није подносио реплике, није слушао.“ Види: María Zambrano, *Las palabras del regreso* (Madrid: Cátedra, 2009), 209.

⁷ У Шпанији су бракови од другог колена дозвољена и не тако ретка појава.

⁸ У „Аутографном писму“ (*Carta autógrafa*, 1924) Самбрано пише о свом мртвом детету. Види: Andrés Rojo, José, „Aprendiendo a ser María Zambrano“, *El País*, 6. септембар 2012.

⁹ Друга шпанска република (*La Segunda Republica*) је демократски режим који је сменио монархију Алфонса XIII. Проглашена у Шпанији 14. априла 1931. на централном тргу Plaza del Sol (где је била и Марија Самбрано) трајала је до 1. априла 1939, када је поражена окончањем Шпанског грађанског рата након кога је уследила Франкова диктатура, све до његове смрти 1976. године.

¹⁰ María Zambrano, *Pensamiento y poesía en la vida española* (Madrid: Ediciones Endymion, 1996), 28.

¹¹ María Zambrano, *Delirio y destino* [*Делирјум и судбина*] (Barcelona: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, 1998), 73.

¹² María Zambrano, *El hombre y lo divino* [*Човек и божанско*] (México: FCE, 2007), 32, 36.

¹³ María Zambrano, *Las palabras del regreso* (Madrid: Cátedra, 2009), 196.

¹⁴ Ibid, 84–85.

¹⁵ Имајући у виду да је она савременица неких важних књижевно интелектуалних покрета у Шпанији прве половине XX века, једино се Генерацији (*Generación del 27*) евентуално може придодати њено име, али као сателит, а не верни члан групе песника које је окупљао овај покрет.

¹⁶ Види: <https://www.diarosur.es/20130730/mas-actualidad/cultura/maria-zambrano-201307301231.html> (приступљено 2. 12. 2020).

¹⁷ Црна Шпанија или Црна Легенда (*La Leyenda Negra*) је алегорична која упућује на визију ове земље као заостале средине склоне тиранији која се непријатељски односи према било каквом напретку и иновацији и сурово их прогони. Та слика има своје историјску позадину у освајању и колонизацији Америке, као и у доба Инквизиције, чији је најмрачнији период отелотворен у фигури Филипа Другог. Један занимљив текст о црној легенди може се прочитати овде: https://elpais.com/elpais/2016/05/02/opinion/1462213464_344053.html (приступљено 2. 12. 2020).

¹⁸ María Zambrano, *Las palabras del regreso* (Madrid: Cátedra, 2009), 98.

¹⁹ Jesús Moreno Sanz, *María Zambrano 1904-1991* (Madrid: Residencia de Estudiantes, 2004), 42–43.

²⁰ “A los muertos los dejaron sin tiempo, pero a nosotros, los vivientes, nos dejaron sin lugar.” В. <https://www.diarosur.es/20130730/mas-actualidad/cultura/maria-zambrano-201307301231.html> (приступљено 2. 12. 2020).

²¹ Из говора приликом примања награде „Сервантес“, 1988. године:

<https://www.rtve.es/rtve/20141021/discurso-maria-zambrano-premio-cervantes-1988/1033544.shtml> (приступљено 2. 12. 2020).

²² Ортега и Гасет је развио појам виталног разума (*la razón vital*); овај филозоф је позни циклус својих предавања насловио „Како реформисати разум“ (*La reforma de la razón*) док је Самбрано са својим поетским разумом зашла у сферу мистичног: „Како је говорио Емпедокле: треба расути логос по нашој утроби“ (“Нау que repartir el logos por las entrañas”), <https://www.lasnuevemusas.com/maria-zambrano-y-el-exilio/> (приступљено 2. 12. 2020).

-
- ²³ M. Zambrano, *Los bienaventurados*, [*Blaženi*] (Madrid: Siruela, 1990), 31.
- ²⁴ “[El desterrado] se siente sin tierra, la suya, y sin otra ajena que pueda sustituirla.” Ibid, 31–32.
- ²⁵ “El exiliado es el que más se asemeja a ese desconocido que hay en todo hombre... no tener lugar en el mundo, ni geográfico, ni social ni político, ni ontológico. ... La historia se ha hecho agua que no lo sostiene... No es ya piélago, es más bien agua a punto de ser tragada”. Ibid, 32.
- ²⁶ Laura Llevadot, “La dificultad de volver: exilio y filosofía en María Zambrano” [“The Difficulty of Return: Exile and Philosophy in María Zambrano”], *Aurora* No 16 (2015): 42–50.
- ²⁷ María Zambrano, *Pensamiento y poesía en la vida española* (Madrid: Ediciones Endymion, 1996), 56.
- ²⁸ Ibid, 24.
- ²⁹ Ibid, 26.
- ³⁰ María Zambrano, *Las palabras del regreso* (Madrid: Cátedra, 2009), 252.
- ³¹ Ibid, 194.
- ³² María Zambrano, *Delirio y destino* (Barcelona: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, 1998), 73.
- ³³ María Zambrano, *El hombre y lo divino* (México: FCE, 2007), 251.
- ³⁴ María Zambrano, *Delirio y destino* (Barcelona: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, 1998), 39.
- ³⁵ Ibid, 51.
- ³⁶ Ibid, 57.
- ³⁷ María Zambrano, *Dictados y sentencias* [*Диктати и реченице*] (Barcelona: Edhasa, 1999), 105.
- ³⁸ María Zambrano, *De la aurora* [*О зору*] (Madrid : Tabla Rasa, 2004), 32.
- ³⁹ María Zambrano, *Las palabras del regreso* (Madrid: Cátedra, 2009), 146.
- ⁴⁰ Ibid, 179.
- ⁴¹ María Zambrano, *Pensamiento y poesía en la vida española* (Madrid: Ediciones Endymion, 1996), 11.
- ⁴² María Zambrano, *Claros del bosque* [*Пропланици и шуми*] (Barcelona: Seix Barral, 1986), 53.
- ⁴³ Ibid, 65.
- ⁴⁴ Ibid, 69.
- ⁴⁵ Ibid, 55.
- ⁴⁶ Ibid, 131.
- ⁴⁷ María Zambrano, *Pensamiento y poesía en la vida española* (Madrid: Ediciones Endymion, 1996), 17.
- ⁴⁸ Ibid, 21.
- ⁴⁹ Ibid, 92.
- ⁵⁰ Ibid, 97–98.
- ⁵¹ Ibid, 108–109.
- ⁵² María Zambrano, *Dictados y sentencias* (Barcelona: Edhasa, 1999), 101.
- ⁵³ Ibid, 103.
- ⁵⁴ María Zambrano, *De la aurora* (Madrid: Tabla Rasa, 2004), 92.
- ⁵⁵ María Zambrano, *Dictados y sentencias*, 37.
- ⁵⁶ Ibid, 36.
- ⁵⁷ Ibid, 49.
- ⁵⁸ “[El refugiado] “se ve acogido en un lugar donde se le hace hueco ... donde se le tolera... El refugiado proyección, idea y hasta máquina – hay que rehacerse la vida –”, M., Zambrano, “Amo mi exilio” [Волим своје изгнанство], y *Las palabras del regreso* (Salamanca: Amaru, 1995), 14.
- ⁵⁹ Ibid, 85.
- ⁶⁰ У литератури се налазе и други наслови али реч је о поновним компилацијама текстова ауторке које је приређивач или издавач објавио под новим насловом.
- ⁶¹ Види: http://www.galaxiagutenberg.com/autor-de-libro/zambrano-maria/?s=&post_types=libros (приступљено 2. 12. 2020).

Литература

Примарни извори:

Zambrano, María. *Claros del bosque*. Barcelona: Seix Barral, 1986.

Zambrano, María. *Pensamiento y poesía en la vida española*. Madrid: Ediciones Endymion, 1996.

Zambrano, María. *Delirio y destino*. Barcelona: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, 1998.

Zambrano, María. *Dictados y sentencias*. Barcelona: Edhasa, 1999.

Zambrano, María. *De la aurora*. Madrid: Tabla Rasa, 2004.

Zambrano, María. *El hombre y lo divino*. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 2007.

Zambrano, María. *Las palabras del regreso*. Madrid: Cátedra, 2009.

Секундарни извори:

Moreno Sanz, Jesús. *El logos oscuro: tragedia, mística y filosofía en María Zambrano*, Vol. I–IV. Madrid: Verbum, 2008.

Revilla, Carmen. *Claves de la razón poética, María Zambrano: un pensamiento en el orden del tiempo*. Madrid: Editorial Trotta, 1998.

Библиографија о Марији Самбрано:

Abellán, José Luis. *María Zambrano: una pensadora de nuestro tiempo*. Barcelona: Anthropos Editorial, 2006.

Balza, Isabel. *Tiempo y escritura en María Zambrano*. San Sebastián: Editorial Iralka,

2001.

Beneyto, José María & González Fuentes, Julio. *María Zambrano. La visión más transparente*. Madrid: Editorial Trotta, 2004.

Bundgård, Ana. *Más allá de la filosofía. Sobre el pensamiento filosófico-místico de María Zambrano*. Madrid: Editorial Trotta, 2000.

Bundgård, Ana. *Un compromiso apasionado. María Zambrano: un intelectual al servicio del pueblo (1928–1939)*. Madrid: Editorial Trotta, 2009.

Caballero Rodríguez, Beatriz. „La centralidad del concepto de delirio en el pensamiento de María Zambrano”. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies* 12 (2008): 89–106.

Caballero Rodríguez, Beatriz. *María Zambrano: A Life of Poetic Reason and Political Commitment*. Cardiff: University of Wales Press, 2017.

Eguizabal, José Ignacio. *La huida de Perséfone: María Zambrano y el conflicto de la Temporalidad*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1999.

Eguizabal, José Ignacio. *El Exilio y el Reino. En torno a María Zambrano y otros textos*. Madrid: Huerga y Fierro Editores, 2002.

Eguizabal, José Ignacio. *Zambrano-Valente, la destrucción y el amor y otros textos*. Salamanca: Amarú Ediciones, 2008.

Janés, Clara. *María Zambrano: desde la sombra llameante*. Madrid: Editorial Siruela, 2010.

Labajo Valdés, Joaquina. *Sin contar la música: Ruinas, sueños y encuentros en la Europa de María Zambrano*. Madrid: Endymión Ediciones, 2011.

Laguna, Rogelio. *Habitaciones del pensamiento. La ciudad en la filosofía de María Zambrano*. México: Editorial Universidad Nacional Autónoma de México, 2015.

Lizaola, Julieta. *Lo sagrado en el pensamiento de María Zambrano*. México: Ediciones

Coyoacán, 2008.

Molina, S. „María Zambrano: El carácter mediático de la piedad y del amor en la realización de la persona”, tesis doctoral. Universidad de Málaga, 2007.

Moreno Sanz, Jesús. *El logos oscuro: tragedia, mística y filosofía en María Zambrano*. Madrid: Verbum. pp. 4 vols, 2008.

Navarro Cordón J. M. y Calvo Martínez T. *Historia de la Filosofía*. Madrid: Editorial Anaya, 1992.

Quinta del Mochuelo. *Criaturas de la Aurora*. Jaén: Líberman Editorial, 2018.

Revilla, Carmen. *Claves de la razón poética, María Zambrano: un pensamiento en el orden del tiempo*. Madrid: Editorial Trotta, 1998.

Rivara, Greta. *La tiniebla de la razón. La filosofía de María Zambrano*. México: Editorial Ítaca, 2006.

Salido, Mabel, y Herrera, José María. *María Zambrano*. Ronda: Edita Colectivo cultural "Giner de los Ríos", 1998.

Soto Carrasco, David. *España: historia y revelación. Un ensayo sobre el pensamiento político de María Zambrano*. Almería: Círculo Rojo, 2018.

Други извори:

Интервју са Маријом Самбрано 1988, при њеном повратку у Шпанију (ТБЕ, транскрипт):

https://web.archive.org/web/20110101094930/http://www.ddooss.org/articulos/entrevistas/M_Zambrano.htm (приступљено 29. 10. 2020).

Документарни филм о Марији Замбрано: *El método de los claros*, José Manuel Muriño, 2019.

Tamara Đermanović
tamara.djermanovic@upf.edu
Facultad de Humanidades
Pompeu Fabra, Barcelona, España

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2020.10.10.8>

UDC: 141.32:929 Самбрано М.
821.134.2.09 Самбрано М.
Original scientific article

The Path of Poetic Knowledge of Maria Zambrano

This article aims to present the work of the Spanish philosopher Maria Zambrano (1904-1991). Her name and work were enshrouded in silence in Spain itself until the last decades of the 20th century. Zambrano cultivated a large part of her intellectual activities in exile during the Spanish Civil War. After returning to Spain almost half a century later, in 1988, she received the highest national recognition for literature, the Cervantes Prize. Anthropological existentialism, political and social engagement and Spain's fate are some of the main topics on which Zambrano reflects in different ways in her numerous published books. The scope of her thought, which follows many postulates of Spinoza's ethics, is now finally available in the first complete edition of Maria Zambrano's collected works in Spanish, which opens the possibility of a systematic approach to certainly one of the greatest figures of Spanish philosophy.

Keywords: Maria Zambrano, Spanish philosophy, women philosophers, Republican Spain, poetic reason